

Lectoraatsplan 2018-2022

HET JONGE KIND

educatie en onderwijs aan kinderen van 2 tot 8 jaar

lectoraatsplan

HET JONGE KIND

**in het primair onderwijs,
de kinderopvang
en de lerarenopleiding**

dr. Annerieke Boland

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	5
Hoofdstuk 1: Aanleiding voor de continuering van het lectoraat	7
1.1 <i>Het jonge kind</i>	7
1.2 <i>Het jonge kind op de agenda</i>	7
1.3 <i>Onderzoeksprogrammering van het lectoraat Jonge kind</i>	9
Hoofdstuk 2: De stand van zaken en probleemstellingen	11
2.1 <i>Spel en spelend leren</i>	11
2.2 <i>De beroepspraktijk: educatie en onderwijs aan het jonge kind</i>	12
2.3 <i>Het opleidingsonderwijs: het jonge kind op de pabo</i>	14
2.4 <i>Conclusies</i>	15
Hoofdstuk 3: Onderzoeksvragen en doelen van het Lectoraat	17
3.1 <i>Brede doelen en onderzoeksvraag</i>	17
3.2 <i>Bijdrage aan de beroepspraktijk</i>	19
3.3 <i>Bijdrage aan de kwaliteit van het opleidingsonderwijs</i>	21
3.4 <i>Bijdrage aan de professionalisering van opleiders</i>	22
3.5 <i>Bijdrage aan de kennisontwikkeling binnen het onderzoeksteam</i>	22
3.6 <i>Het belang van het lectoraat Jonge kind voor de missie van Hogeschool iPabo</i>	23
Hoofdstuk 4: Onderzoekslijn en werkplan	25
4.1 <i>Domeinen van het lectoraat</i>	25
4.2 <i>Terugblik 2013-2017</i>	26
4.3 <i>Werkplan september 2017-januari 2022</i>	27
4.4 <i>Methodieken van onderzoek</i>	30
4.5 <i>Partners van het lectoraat</i>	31
Hoofdstuk 5: Tot slot	33
Bijlage 1	36
Bijlage 2	37
Bijlage 3: De financiën van het lectoraat	39
Geciteerde werken	40
Colofon	43

VOORWOORD

Voor u ligt het lectoraatsplan Het Jonge kind van lector dr. Annerieke Boland. Het is het lectoraatsplan voor de tweede termijn van haar lectoraat, waarin de focus ligt op het spel en spelend leren. De spelomgeving waar het onderzoek in eerste instantie plaatsvindt, is het Speleon dat is gehuisvest in Hogeschool iPabo en waarin wordt samengewerkt met brede school El Kadisia en kinderopvangorganisatie Impuls. Praktijkgericht onderzoek zoals het is bedoeld vindt daar plaats: met studenten en docenten van de hogeschool en voor en mede door de praktijk.

De lector heeft ook haar vleugels uitgeslagen in Noord-Holland waar zij met de post-hbo opleiding Specialist Jonge Kind haar gedachtengoed heeft overgedragen aan professionals. Daarmee wordt een nieuwe generatie leraren ingewijd in het spelend leren voor het jonge kind.

Studenten maken door de doorlopende leerlijn Jonge Kind kennis met het vakgebied en kunnen ervoor kiezen om in het vakgebied binnen de hogeschool af te studeren. Zij krijgen een diploma leraar basisonderwijs mét een specialisatie in kleuters en voorschool.

Binnen onze hogeschool neemt ook een aantal docentonderzoekers deel aan de kenniskring van de lector, waarmee haar onderzoek ook in de opleiding is ingebed.

We wensen Annerieke een succesvolle tweede termijn als lector en u veel leesplezier bij het lezen van dit lectoraatsplan.

Titia Bredée
voorzitter college van bestuur

Hoofdstuk 1

AANLEIDING VOOR DE CONTINUERING VAN HET LECTORAAT

1.1 Het jonge kind

Kinderen tussen 0 en 7 jaar ontwikkelen zich in een hoog tempo. De omgeving heeft in deze periode een sterke invloed op die ontwikkeling, zowel positief als negatief. Niet alleen voor hen persoonlijk, maar ook voor de maatschappij is het van belang dat jonge kinderen op kunnen groeien in een veilige en stimulerende omgeving, zodat zij later in staat zijn om als kritisch burger te participeren in die maatschappij.

Het lectoraat Jonge kind gaat over onderwijs dat aansluit bij de specifieke kenmerken en behoeften van jonge kinderen. Hoe kunnen we jonge kinderen in het primair onderwijs en in voorschoolse voorzieningen die veilige en stimulerende omgeving bieden? Het lectoraat richt zich daarin op het spel en het *al spelend leren*, dat zo kenmerkend is voor het jonge kind. Uitgangspunten zijn dat jonge kinderen zich holistisch ontwikkelen, dat de speelleeromgeving een cruciale rol speelt en dat de volwassene optreedt als bemiddelaar tussen de kinderen en de sociaal-culturele wereld.

Actuele ontwikkelingen onderstrepen het belang van het lectoraat Jonge kind en de daarin gekozen visie en focus op *spelend leren*¹ waarin de brede bedoelingen van onderwijs plaats kunnen krijgen (Boland A., 2013; 2015a).

1.2 Het jonge kind op de agenda

In 2014 is aan Hogeschool iPabo het lectoraat Jonge kind ingesteld. De aanleiding daarvoor was verdergaande verschooling van het onderwijs aan jonge kinderen, die ook zichtbaar was in voorschoolse situaties. Die verschooling houdt in dat prioriteit gegeven wordt aan de cognitieve ontwikkeling ten koste van de brede ontwikkeling. De gehanteerde didactiek is ontleend aan onderwijs voor oudere kinderen, zoals directe instructie van geïsoleerde deelvaardigheden, vaak in een grote groep. Een van de oorzaken voor de verschooling lijkt te liggen in de brede opleiding voor het basisonderwijs. Na de oprichting van de pabo

in 1985 blijken steeds meer professionals onvoldoende bekend met de specifieke manieren van leren van jonge kinderen en het belang van spelen voor hun brede ontwikkeling. Ze zijn handelingsverlegen in het stimuleren van de spelontwikkeling (Brouwers, 2010; Bosch & Boomsma, 2013; Van Oers, 2005; 2011; Goorhuis-Brouwer, 2012; Van der Aalsvoort, 2009).

Die handelingsverlegenheid rondom het jonge kind is een probleem, omdat internationaal onderzoek aan toont dat juist de vroege ontwikkeling van kinderen tot 7 jaar cruciaal is voor hun latere functioneren. Investeren in opvoeding en educatie van deze leeftijdsgroep heeft positieve effecten op sociaal welzijn en maatschappelijke participatie wanneer de kinderen de volwassen leeftijd hebben bereikt (Heckman, 2007; Heckman & Masterov, 2007; Sylva K., Melhuish, Sammons, Siraj-Blatchford, & Taggart, 2008). Een kindgerichte aanpak waarin de brede ontwikkeling en kindinitiatief centraal staan laat die positieve effecten veel sterker zien dan een aanpak die selectief gericht is op de cognitieve ontwikkeling (Schweinhart & Weikart, 1997; Schweinhart, Montie, Xiang, & Barnett, 2005; Sylva K., Melhuish, Sammons, SirajBlatchford, & Taggart, 2004; Marcon, 2002). In Europees beleid is al langer aandacht voor de brede ontwikkeling en een *play-based* curriculum (OECD, 2012). Ondanks herhaalde adviezen van de Onderwijsraad (2002; 2008; 2010; Een goede start voor het jonge kind, 2015) wordt in Nederland lange tijd weinig geïnvesteerd in de educatie en opvoeding van jonge kinderen en is er nauwelijks aandacht voor hun specifieke manier van leren. De brede bedoelingen van onderwijs - kwalificatie, socialisatie en subjectwording (Biesta, 2012) - zijn in het onderwijs aan het jonge kind uit balans.

De afgelopen jaren zijn er echter positieve ontwikkelingen zichtbaar in Nederland. Er is meer oog gekomen voor het belang van de vroege ontwikkeling en het spel van kinderen. Hiervan getuigen actuele discussies in media² en de Tweede Kamer (Dekker, 2016, 4 april), maar ook recente onderzoeksprojecten. In het Pre-cool-onderzoek hebben Leseman en Veen (2016) onderzocht welke factoren de ontwikkeling van kinderen tussen 2 en 6 jaar stimuleren. Daaruit blijkt het verrijken van spel een belangrijke bijdrage te leveren aan de sociale en cognitieve ontwikkeling van jonge kinderen. Ook in de politiek (Dekker, 2016, 4 april) wordt spel inmiddels erkend als belangrijkste motor voor de ontwikkeling van peuters en kleuters. In een recente brochure van het Ministerie van OCW en de PO-Raad wordt aangegeven dat het ook in groep 3 belangrijk is om kinderen te laten spelen om zo aan te sluiten bij hun ontwikkelbehoeften (Ministerie van OCW & PO-Raad, 2016).

Tevens is er verandering zichtbaar met betrekking tot de beoogde doelen van onderwijs. Lange tijd lag de focus op opbrengsten op het gebied van taal en rekenen. Inmiddels is er meer aandacht voor de brede ontwikkeling en voor overkoepelende (21e eeuwse) vaardigheden. De drie dimensies van onderwijs die Biesta (2012) onderscheidt, socialisatie, kwalificatie en subjectwording, worden breed erkend als noodzakelijk fundament van onderwijs (Onderwijsraad, 2016; PlatformOnderwijs2032, 2016).

1.3 Onderzoeksprogrammering van het lectoraat Jonge kind

Dat het jonge kind veel centraler op de agenda is komen te staan, betekent niet dat de problemen in de praktijk verholpen zijn. De verschooning in de onderbouw en voorscholen is nog steeds actueel, wat betekent dat de onderzoeksprogrammering van 2014-2018 (Boland, 2013) niet aan relevantie heeft ingeboet en in grote lijnen gecontinueerd zal worden. Anderzijds is sprake van veranderingen in de context waarin het lectoraat zich bevindt, zoals het beroepenveld en de lerarenopleidingen in het algemeen en de specifieke context van Hogeschool iPabo. Deze veranderingen vragen ook deels om bijstelling van het voorgaande programma en een blik naar de verdere toekomst.

Doel van het lectoraat is onverminderd om de praktijk van educatie en onderwijs aan het jonge kind te versterken. Daarbij staat zowel de persoonlijke ontwikkeling van het kind, als uniek mens in een plurale wereld, als de ontwikkeling van het kind als participant in de sociaal-culturele wereld centraal. Uniek aan het lectoraat Jonge kind is de nadruk op het spel van kinderen als doel op zich (hoge kwaliteit van spel, gezonde spelontwikkeling) en als motor voor de brede ontwikkeling. Uit meerdere onderzoeken blijkt immers dat spelen een positief effect heeft op meerdere gebieden, zoals het vermogen tot concentratie, zelfregulatie, symboolbegrip en problemen oplossen (Bodrova E., 2008). Vygotsky (1978, p. 74) stelt dat kinderen in rollenspel boven hun normale kunnen presteren.

In play the child is always behaving beyond his age, above his usual everyday behavior; in play he is, as it were, a head above himself.

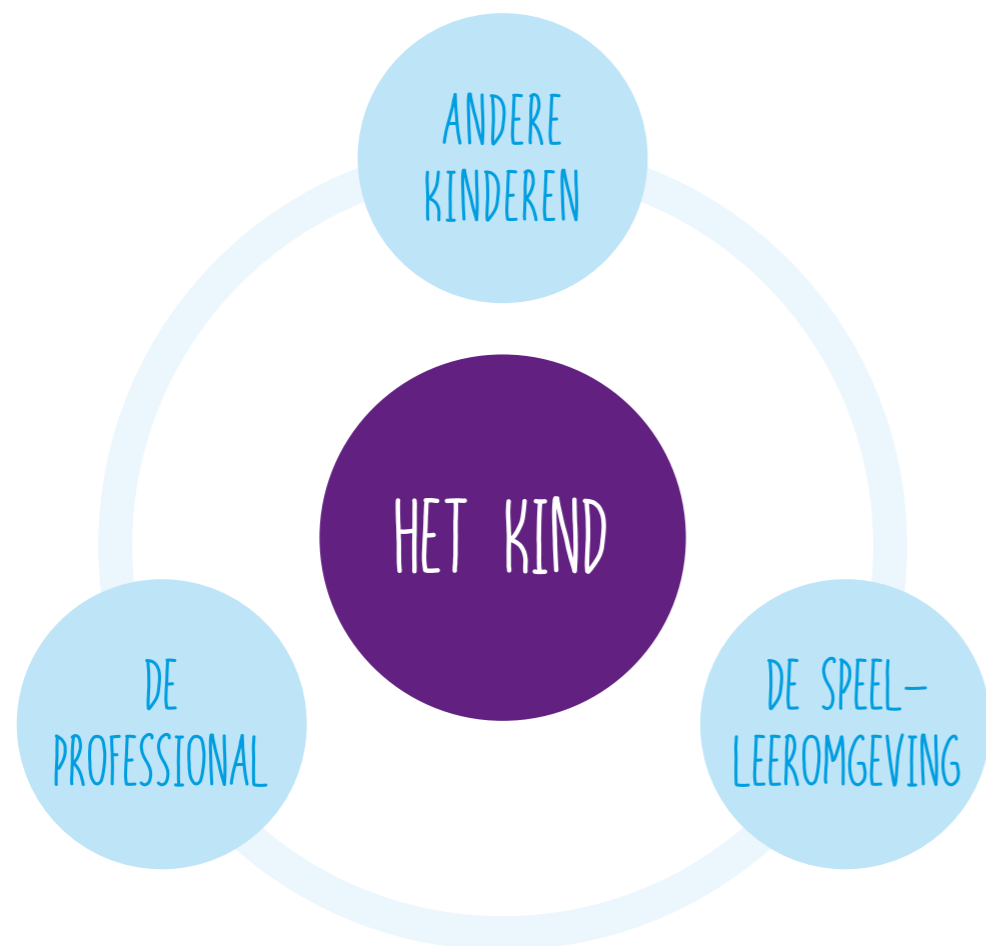
De positieve effecten van spel lijken vooral op te treden wanneer kinderen uitgebreid en interactief rollenspel spelen, oftewel *Mature play* (El'konin, 2005). Kenmerkend voor dit hoogste stadium van rollenspel is dat kinderen een eigen, symbolische betekenis toekennen aan materialen en handelingen; dat ze uitgebreide en complexe spelscenario's ontwikkelen die zich in de tijd uitstrekken over meerdere speelmomenten; dat ze een rol vasthouden en vanuit die rol handelen en interageren met anderen; dat ze zich houden aan de regels die bij de rollen en het scenario horen.

Zorgelijk is dat de kwaliteit en kwantiteit van het rollenspel van kinderen tegenwoordig op een lager niveau ligt dan tijdens de vorige eeuw. Dit blijkt uit meerdere onderzoeken (zie voor een overzicht Bodrova, 2008), maar ook uit praktijkonderzoeken van kleuterleerkrachten die deelnamen aan de post HBO-opleiding Jonge kind van Hogeschool iPabo. Zo laten veel oudste kleuters slechts eenvoudig rollenspel zien, terwijl peuters al het potentieel hebben om op dit niveau te kunnen spelen. Ook kinderen met een taalachterstand hebben veel meer moeite om tot interactief rollenspel te komen. Deze afname in kwaliteit van spel is volgens Karpov (2005) te wijten aan een toename van verschooning, een gebrek aan open materialen in de speelomgeving, te veel begrenzingen aan het spel van kinderen (bijvoorbeeld uit veiligheidsoogpunt) en, als

¹ In literatuur en debat komt men de termen spelend leren en lerend spelen tegen. Soms worden ze tegenover elkaar gesteld, alsof de ene term de voorkeur geniet boven de andere. Het lectoraat kiest ervoor die discussie te vermijden en maakt vooral gebruik van spelend leren, omdat die in de praktijk meer gangbaar en herkenbaar is. Wat daarmee bedoeld wordt, is dat kinderen spelen en dat ze volop in ontwikkeling zijn wanneer ze spelen.

² Onder andere uitzending 'De kleuter onder druk' van De Monitor (21 februari 2016) en 'De terreur van de kleutertoets' van Brandpunt (29 september 2013)

belangrijkste factor, de afname van interactie met meerwetende partners in het spel. Want hoewel kinderen vanuit intrinsieke motivatie spelen, komen niet alle kinderen vanzelf tot spel van hoge kwaliteit. Meer dan vroeger is het juist de volwassene die kinderen moet *leren* spelen. Waar jonge kinderen vroeger in leeftijdsgemengde groepjes speelden en oudere kinderen in hun spel konden imiteren, zijn kinderen tegenwoordig veelal omringd door kinderen van hun eigen leeftijd en eigen spelniveau. Ze hebben veel minder de gelegenheid om van elkaar te leren. Bodrova en Leong (2007, pp. 144-153) en Leong en Bodrova (2012) propageren dat volwassenen door middel van *scaffolding* de rollenspelontwikkeling stimuleren: niet alleen bij doelgroepkinderen, maar bij alle kinderen. Om een spelgeoriënteerd curriculum mogelijk te maken, is het noodzakelijk dat de professional kinderen ruim de gelegenheid geeft tot spelen en in staat is spel te initiëren en begeleiden. In het lectoraat Jonge kind wordt het model in figuur 1 gehanteerd om aan te geven welke relaties in een onderwijssetting van invloed zijn op de ontwikkeling van een kind. Dit model gaat uit van de 'drie pedagogen van het kind', zoals Loris Malaguzzi die benoemde: een kind is in interactie met zowel andere kinderen, de professional en de speelleeromgeving (Edwards, Gandini, & Forman, 1995). Het systeem dat zo ontstaat is op zijn beurt ingebed in de bredere sociaal-culturele wereld, maar het lectoraat legt de nadruk op de verbindingen binnen dit model.

Figuur 1: Het kind in relatie tot zijn drie 'pedagogen'.

Hoofdstuk 2

DE STAND VAN ZAKEN EN PROBLEEMSTELLINGEN

2.1 Spel en spelend leren

Kenmerkend voor jonge kinderen is hun spel. Zowel bij peuters als bij kleuters is dat de leidende activiteit; de activiteit die het meeste ontwikkelingspotentieel voor hen biedt. Spel vormt dan ook een kernelement van de doorgaande lijn van kinderopvang of voorschool naar groep 1, groep 2 en groep 3. Maar wat is spel nu precies? En wat is spelend leren?

Het lectoraat Jonge kind stoelt op het gedachtegoed van Van Oers (2011; 2013). Hij laat zien dat spelen en leren voor jonge kinderen hand in hand gaan, mits het spel aan bepaalde voorwaarden voldoet. Voortbouwend op het werk van Vygotsky en zijn navolgers, stelt Van Oers dat spel geen aparte, op zichzelf staande activiteit is, maar veeleer een bepaalde uitvoeringswijze van een activiteit uit de sociaal-culturele werkelijkheid die wij *erkennen* als spel. Van Oers (2011, p. 65) spreekt dan ook liever van *spelformat* dan van spel.

Dit spelformat is herkenbaar aan drie parameters:

1. De activiteit kent impliciete en/of expliciete regels.
2. De kinderen nemen eraan deel vanuit een hoge betrokkenheid.
3. De kinderen hebben een zekere vrijheid in de uitvoering van de activiteit (vrijheidsgraden).

Alleen wanneer een activiteit voldoet aan deze drie parameters, is er sprake van spel en kan er sprake zijn van lerend spelen. Van Oers (2011, p. 66) definieert spel als volgt:

Spel is een regelgeleide culturele activiteit waaraan kinderen vanuit een hoge betrokkenheid deelnemen en het recht krijgen een door de cultuur geaccepteerde mate van vrijheid te benutten bij de uitvoering van die activiteit.

Door spel te benoemen als een activiteit in spelformat ontstaat er ruimte om te spreken over doelgerichte leerprocessen in spel en over andere deelnemers, net als bij elke andere activiteit. 'Leren' kan gezien worden als 'een proces waarin bestanddelen van een activiteit duurzaam worden veranderd'. Binnen de context van spel ontstaan situaties die aan het kind nieuw handelen of denken vragen, de zogenaamde zone van naaste ontwikkeling (Vygotsky, 1978). Kinderen stellen zichzelf (tussen)doelen: ze willen voorwerpen beter hanteren, handelingen beter uitvoeren of problemen oplossen. Niet altijd lukt dat op eigen kracht. In interactie met andere cultuurdragers, waaronder de volwassene, maar ook andere kinderen, kan het kind zich verder ontwikkelen. Op termijn leidt dat tot duurzame veranderingen in de uitvoering van de spelactiviteit en is er dus sprake van leerprocessen. Binnen deze benadering van spel is de interactie met de volwassene van wezenlijk belang voor de ontwikkelingskansen van kinderen. De volwassene bemiddelt tussen kind en wereld. In deze benadering is ook het stellen van 'doelen binnen spel' niet strijdig met de kenmerken van spel, zo lang de doelen betekenisvol zijn voor de kinderen (Van Oers, 2009; 2011).

De professional speelt dus een zeer belangrijke rol in de spelontwikkeling van kinderen en de mogelijkheden tot spelend leren. Maar hoe ziet het beroepenveld waarin die professional opereert eruit?

2.2 De beroepspraktijk: educatie en onderwijs aan het jonge kind

De beroepspraktijk van educatie en onderwijs aan het jonge kind bestaat zowel uit voorschoolse voorzieningen als uit de eerste groepen van het basisonderwijs, groep 1 t/m 3. Bewust wordt die hele periode betrokken bij het lectoraat, omdat er steeds meer sprake is van samenwerking en versterking van de doorgaande lijn. Met het ook op de continuïteit in de ontwikkeling, werken voor- en vroegscholen waar VVE wordt uitgevoerd al langere tijd met elkaar samen. Steeds meer zien we dat ook de brede kinderopvang en primair onderwijs toenadering zoeken. Dit is onder andere zichtbaar in de vorming van brede scholen en Integrale Kindcentra.

Om de verschillende vormen van opvang en educatie in de voorschoolse periode dicht bij elkaar te brengen, wordt per 1 januari 2018 het verschil tussen peuterspeelzaalwerk en kinderopvang opgeheven (harmonisatiewet). De belangrijkste beweegredenen voor deze wet is het tegengaan van segregatie tussen enerzijds doelgroepkinderen in de voorschool (voor niet-werkende ouders, meestal met een migratieverleden) en anderzijds niet-doelgroepkinderen in de kinderdagopvang (voor werkende ouders). In hetzelfde kader passen de proeftuinen van verschillende gemeenten, waaronder Amsterdam, met onderwijs voor alle kinderen vanaf de peuterleeftijd. Het is nog onduidelijk of de regie daarover zal komen te liggen bij kinderopvang of primair onderwijs.

Binnen het hele veld is brede aandacht voor het belang van spelend leren voor jonge kinderen, zowel in voorschoolse voorzieningen als in de eerste groepen van het basisonderwijs. Recent is de toenemende aandacht voor de behoeften aan spelend leren van kinderen in groep 3 (Ministerie van OCW / PO-Raad 2016; 27). In de praktijk zijn veel professionals in voorscholen en onderbouwgroepen in een transitie van een programmatische of schoolse benadering, naar een spelgeoriënteerde aanpak, waarin de brede ontwikkeling centraal staat. Die veranderingen roepen dilemma's op: professionals willen afstand nemen van vertrouwde praktijken, maar voelen zich nog onvoldoende handelingsbekwaam om spelend leren te ondersteunen. Hoewel hun rol van groot belang is om de spelontwikkeling van kinderen te ondersteunen, weten ze vaak nog niet hoe ze daar goed vorm aan kunnen geven.

Een belangrijk gegeven in het onderwijs in de stad en ook daarbuiten, is de grote diversiteit tussen kinderen in de groep, zowel in culturele achtergronden als in ontwikkelingsniveau. Dat vraagt van professionals een positieve attitude ten aanzien van diversiteit en een goede afstemming op de verschillende behoeften. Uit onderzoek blijkt dat doelgroepkinderen weliswaar een deel van hun ontwikkelingsachterstand inlopen in voorscholen, peuterspeelzalen en kinderdagopvang (vooral die met een VVE-programma), maar aan het eind van groep 2 is het verschil in ontwikkelingsniveau met niet-doelgroepkinderen nog steeds aanzienlijk op gebied van taal, rekenen en aandacht (Leseman & Veen, 2016). Opvallend is daarnaast dat de spelwerkhouding van allochtone jonge kinderen naarmate zij ouder worden (tussen 3 en 6 jaar oud) steeds negatiever beoordeeld wordt door professionals ten opzichte van die van niet-allochtone kinderen (Leseman & Veen, 2016, pp. 119-120). Ten slotte is het aandeel kinderen van allochtone afkomst veel groter in de groep kleuterbouwverlengers dan het aandeel kinderen van autochtone afkomst (Driessen, Leest, Mulder, Paas, & Verrijt, 2014).

Samengevat:

- *er is steeds meer aandacht voor de doorgaande lijn van voorschoolse voorzieningen naar primair onderwijs, en binnen primair onderwijs van groep 2 naar groep 3. Daarbij staat structurele samenwerking tussen professionals nog vaak in de kinderschoenen;*
- *het belang van spelend leren wordt breed erkend in het beroepenveld, maar er bestaat nog grote handelingsverlegenheid. Er is momenteel op veel locaties sprake van transitie van een programmatische of schoolse benadering naar een meer spelgeoriënteerd curriculum. Er is behoefte aan meer kennis en verdergaande professionalisering;*
- *het huidige onderwijs speelt nog niet optimaal in op de ontwikkelingsbehoeften van alle kinderen, in al hun diversiteit.*

2.3 Het opleidingsonderwijs: het jonge kind op de pabo

In 1985, bij de invoering van het Basisonderwijs, zijn de KLOS en de Pedagogische academie samen opgegaan in de Pabo. Daarmee ontstond een bredere opleiding voor studenten, waarin veel minder specifieke aandacht was voor het werken met jonge kinderen dan tijdens de KLOS. Om studenten beter voor te bereiden op de praktijk stellen de pabo's vanaf 2010 een leeftijdspecialisatie in voor het jonge kind (4-8) en het oudere kind (8-12). De manier waarop die specialisaties vorm krijgen, varieert sterk (Studulski, 2012; 2014; Hoogeveen & Studulski, 2013). Tijdens een bijeenkomst van het Ministerie van OCW in december 2016 werd geconstateerd dat er binnen de pabo's steeds meer ruimte is voor specifieke kennis en expertise rondom het jonge kind, met name voor 'de specifieke manier van lesgeven, het begeleiden van spel en inzicht in de ontwikkeling van jonge kinderen'. De specialisaties zijn echter nog steeds in ontwikkeling. Er werd breed onderkend dat het opleiden van studenten bemoeilijkt wordt doordat het werkveld vaak nog niet de context biedt die studenten nodig hebben om nieuwe manieren van werken met jonge kinderen ook daadwerkelijk toe te kunnen passen (Bussemaker & Dekker, 2017, 17 maart 2017).

Studenten

Studenten komen de opleiding binnen met hun eigen opvattingen over wat onderwijs en lesgeven inhoudt. Die opvattingen zijn vooral gevormd op basis van hun bewuste herinneringen aan onderwijs, waarin het idee overheerst van onderwijs als kennisoverdracht, de leerkracht die sturend optreedt en (directe) instructie geeft, formeel leren en toetsing als middel om ontwikkeling te volgen. Veel studenten ervaren hun eerste stage bij kleuters in het begin als 'chaotisch': dat kinderen zelfstandig op verschillende plekken met verschillende activiteiten bezig zijn, sluit vaak niet aan bij hun beelden van onderwijs. De informele manier van leren van jonge kinderen vraagt om een andere rol van de leerkracht dan ze gewend zijn en om een andere manier om ontwikkelingen te volgen en stimuleren bij kinderen. Ze moeten op zoek naar een nieuwe manier om structuur te creëren in hun handelen.

Er kan geconcludeerd worden dat pabo's specifieke aandacht voor het jonge kind van groot belang achten. De ontwikkelingen zijn daarin nog volop gaande. Voor studenten vraagt het werken met jonge kinderen over het algemeen om een dieperliggende verandering in attitude en opvattingen over onderwijs. In het werkveld sluiten de huidige werkwijzen nog niet altijd goed aan bij de innovaties op de pabo omtrent het jonge kind. Sterke samenwerking met het veld, maar ook een kwalitatief hoogstaande uitvoering van de curricula op de pabo's zijn beslissende factoren in het succes van de opleiding van studenten.

Opleiders

Zoals hiervoor beschreven verdient de specifieke manier van leren van jonge kinderen en de rol die spel daarin heeft, ruime aandacht in het curriculum van de pabo. Dat vraagt van opleiders dat zij in staat zijn de specifieke behoeften van jonge kinderen te betrekken in hun opleidingsonderwijs. Binnen het docententeam is daarvoor een breed gedragen visie op het jonge kind van belang. Een vraag die op veel pabo's speelt is of er specifieke teams geformeerd moeten worden rondom het opleidingsonderwijs over jonge kinderen. Opleidingsdocenten hebben niet vanzelfsprekend kennis en expertise van het jonge kind. Zij zijn over het algemeen vakinhoudelijk expert en dat vraagt om aanvullende professionalisering in het verbinden van vakinhouden met de pedagogisch-didactische benadering van het jonge kind. Op veel pabo's zijn met name pedagogen belangrijke trekkers voor de jongekindspecialisatie, maar ook in het werken met jonge kinderen is een stevige vakinhoudelijke bagage en didactiek van groot belang. Juist met jonge kinderen moeten leerkrachten in staat zijn om zelfstandig doelen voor de brede ontwikkeling om te zetten in betekenisvolle activiteiten en om kansen tot leren te grijpen die zich voordoen in het spontaan handelen van kinderen.

Gezien de achtergrond in opleiding en expertise van docenten is gerichte professionalisering op de specifieke benadering van jonge kinderen van belang en het onderhouden van die kennis en expertise.

2.4 Conclusies

Momenteel is er veel in beweging in educatie en onderwijs aan het jonge kind, zowel in de beroepspraktijk, als in de opleiding van studenten. Hoewel in het algemeen veel waarde wordt gehecht aan een specifieke benadering van jonge kinderen en aan een belangrijke plek voor spel in het onderwijs, is er nog veel handlingsverlegenheid in de praktijk. Er ontbreken vaak nog duidelijke beelden van de relatie tussen spelen en leren. De opleiding van studenten, maar ook van beroepskrachten verdient bestending en verdieping om ook daadwerkelijk tot verbeteringen in de praktijk te leiden. Met betrekking tot opleidingsonderwijs en professionalisering van docenten op het gebied van jonge kind is nog weinig bekend vanuit onderzoek. Er is sprake van enige samenwerking tussen pabo's. In het volgende hoofdstuk wordt uiteengezet hoe het lectoraat een bijdrage zal leveren aan de genoemde uitdagingen.

Hoofdstuk 3

ONDERZOEKSVRAGEN EN DOELEN VAN HET LECTORAAT

3.1 Brede doelen en onderzoeksvraag

Zowel in wetenschap, maatschappij als het beroepenveld wordt het belang van spel voor de ontwikkeling van het jonge kind breed erkend. Zoals beargumenteerd in Boland (2015) doen jonge kinderen in hun spel ervaringen op die bijdragen aan socialisatie, kwalificatie en subjectwording, maar alleen wanneer ze werkelijk kunnen spelen: in hoge betrokkenheid, met impliciete en expliciete regels in hun spel en met vrijheid in de uitvoering van hun spel (Van Oers, 2011). Het lectoraat heeft dan ook de missie om bij te dragen aan de volgende doelen voor jonge kinderen in onderwijssettings:

- Kinderen spelen in hoge betrokkenheid.
- Kinderen tonen in het spel initiatief, zelfsturing en creativiteit.
- Kinderen voelen zich emotioneel veilig in het spel waardoor ze zichzelf kunnen zijn in relatie tot de ander.
- Kinderen speelleren in interactie met andere kinderen en de volwassene.
- Kinderen doen via spel ervaringen op met uiteenlopende inhouden en geven daar persoonlijke betekenis aan.
- Kinderen ontwikkelen vaardigheden in het spel die participatie ondersteunen.
- Kinderen voelen zich uitgedaagd door de speelleeromgeving.

De centrale onderzoeksvraag voor het lectoraat Jonge kind richt zich op handelen van de professional dat deze doelen dichterbij zou kunnen brengen:

Hoe kunnen professionals doelgericht leerprocessen ondersteunen in het spel, en daarbij de betrokkenheid en vrijheid van kinderen stimuleren?

In het onderzoek naar deze vraag wordt verder ingezoomd op de processen tussen het kind en zijn 'pedagogen', wat leidt tot specifieke en concrete deelvragen over spelend leren, zie Figuur 2. Daarbij valt te denken aan vragen als: Hoe kan de professional via een rijke speelleeromgeving de gewenste ontwikkelprocessen bij kinderen bewerkstelligen en beïnvloeden? En vanuit welke visie wil hij daarbij handelen? Hoe kan de professional in interactie en begeleiding van spel het kind ondersteunen? Hoe kan de professional kinderen stimuleren in het nemen en ontplooiën van eigen initiatief, zowel in handelen als in denken? Hoe kan de professional bijdragen aan het samen leren van kinderen in een veilige context, waarin pluraliteit uitgangspunt is?

Figuur 2: Brede bedoelingen van het onderwijs aan jonge kinderen

3.2 Bijdrage aan de beroepspraktijk

Onderzoek van het lectoraat Jonge kind is gebaseerd op vragen uit de praktijk. De uitvoering van het onderzoek vindt plaats in nauwe samenwerking met professionals en is gericht op verbetering van de onderwijspraktijk. Het onderzoek speelt zich zowel af in de context van scholen die in de transitie zijn van programmagericht naar spelgeoriënteerd werken als in scholen waar een spelgeoriënteerd curriculum al uitgangspunt is. In de context van scholen die in transitie zijn, is niet alleen aandacht voor ontwerp van nieuwe werkwijzen, maar juist ook voor de dilemma's en vraagstukken die bij leerkrachten ontstaan. Waar lopen leerkrachten tegenaan wanneer zij kleuters meer regie willen geven over hun activiteiten? In de context van scholen die spelgeoriënteerd werken is ruimte voor verdere verdieping van kennis en handelen. Hoe kan bijvoorbeeld tegelijkertijd de kwaliteit van spel en van taaldenken gestimuleerd worden? Of hoe kan de rekentaal van kinderen gestimuleerd worden tijdens spel?

In beide contexten wordt gezocht naar praktijkverbeteringen voor alle kinderen in de groep. Welke specifieke behoeften zijn er bij verschillende kinderen in de groep en wat vraagt dat van de professional? Hoe kunnen de professionals bijvoorbeeld ook laagtaalvaardige of stillere kinderen betrekken in de interactie in het spel?

In de praktijk roept de doorgaande lijn van voorschoolse voorzieningen naar primair onderwijs en de overgang van groep 2 naar groep 3 vragen op. Hoe kunnen pedagogisch medewerkers en leerkrachten samenwerken aan continuïteit in de ontwikkeling van het kind, waarin het spel centraal staat? Een concrete vraag daarin is: Hoe kunnen de professionals in de voor- en vroegschool de zelfsturing van kinderen rondom het spelen stimuleren? Het lectoraat onderzoekt hoe daarbij de continue professionalisering van pedagogisch medewerkers en leerkrachten ondersteund kan worden, met name door de mogelijkheden van PLG's in professionalisering te verkennen.

Het onderzoek van het lectoraat draagt in de praktijk bij aan:

- Inzicht in de manier waarop de speelleeromgeving ingericht kan worden om optimaal af te stemmen op de ontwikkelbehoeften van de kinderen.
- Verdieping van vormen van spelbegeleiding, om zodoende de betrokkenheid bij het spel te vergroten, de spelontwikkeling te ondersteunen en het spel te verrijken.
- Mogelijkheden om de ontwikkeling van initiatief, zelfsturing en creativiteit te stimuleren in de context van spel.
- Begrip van processen die zich afspelen tussen kinderen onderling; ervaring van 'zelf' in relatie tot de ander, collectiviteit en individualiteit.

- Een versterking van de doorgaande lijn voor het jonge kind tussen 0 en 7.
- Verbeterde professionalisering voor leerkrachten van de groepen 1 t/m 3 en voor pedagogisch medewerkers in de kinderopvang.

Het onderzoek leidt tot concrete opbrengsten voor de beroepspraktijk zoals nieuwe of verbeterde werkwijzen, videomateriaal, websites en publicaties in vaktijdschriften zoals HJK en Zone, presentaties op congressen en studiedagen. Onderzoek leidt ook tot (verbetering van) trainingen en professionaliseringstrajecten, en materiaal dat professionalisering ondersteunt. Hieronder valt ook doorontwikkeling op maat van de Post-HBO opleiding Specialist Jonge kind. Hogeschool iPabo legt in de vormgeving van deze opleiding een sterk accent op spel en onderzoek en werkt hierin samen met partners (De Activiteit en Hogeschool Utrecht).

3.3 Bijdrage aan de kwaliteit van het opleidingsonderwijs

Hogeschool iPabo kent veel waarde toe aan een goede opleiding van leerkrachten Jonge kind en pedagogisch medewerkers. Dat heeft vorm gekregen in een duidelijke leerlijn voor het jonge kind, gericht op attitude, kennis en vaardigheden die een professional nodig heeft om een spelgeoriënteerd curriculum vorm te geven. In de minorfase is er sprake van een gedegen specialisatieprogramma voor het jonge kind (groep 1 t/m 3) en een uitstroomprofiel Jonge kind en VVE. In 2016 is Hogeschool iPabo gestart met de *Associate Degree*-opleiding tot Pedagogisch educatief medewerker (Hogeschool iPabo, 2016c). Hierdoor wordt de verbinding versterkt met voorschoolse educatie en kinderopvang, en is er meer expertise op het gebied van de ontwikkeling van kinderen tussen 0 en 4 jaar oud in huis gehaald. Het Speleon, de labschool voor het jonge kind, is onderdeel van de opleiding als rijke leeromgeving voor studenten.

In het kader van een algehele curriculumvernieuwing, vindt herontwikkeling plaats van de major- en de minorfase. Dat houdt in dat de doorgaande lijn van Spelend naar onderzoekend leren nog duidelijker wordt neergezet en ook dat de leerlijn voor het jonge kind opnieuw onder de loep genomen wordt. Het lectoraat Jonge kind is betrokken bij de herontwikkeling van de leerlijn jonge kind en verantwoordelijk voor de doorontwikkeling van het vroegere uitstroomprofiel Jonge kind en VVE naar het nieuwe uitstroomprofiel Spelend leren, vanaf september 2017. Deze doorontwikkeling vindt gezamenlijk plaats met de doorontwikkeling van de twee andere uitstroomprofielen, Onderzoekend leren en Diversiteit en kritisch burgerschap.

Het lectoraat draagt bij aan

- een hoogwaardig curriculum met doorgaande leerlijnen over het jonge kind van major naar minor en specialisatiefase, gericht op onderwijs vanuit een spelgeoriënteerd curriculum.

- Een coherent curriculum, waarin de pedagogisch-didactische uitgangspunten van spelend en onderzoekend leren tot hun recht komen.
- implementatie van relevante opbrengsten uit onderzoek in de opleiding.
- verbetering van onderwijs op de werkplek (stage) van de studenten middels begeleiding van praktijkonderzoek.

3.4 Bijdrage aan de professionalisering van opleiders

Op Hogeschool iPabo werken docenten van verschillende vakken al langere tijd samen binnen het programma-aanbod voor het jonge kind. Er wordt op bepaalde momenten vakdoorbrekend gewerkt in de major- en minorfase. Momenteel is sprake van herontwikkeling van de minorfase, waarna ook de majorfase herontwikkeld zal worden. Zoals in 3.3. beschreven, zal in deze vernieuwing van het curriculum ook de lijn van het jonge kind opnieuw vorm krijgen. Het lectoraat Jonge kind ondersteunt de opleiders bij die vernieuwing en uitvoering en biedt gerichte professionalisering waar dat nodig is.

De professionalisering van docenten vindt plaats zowel op het inhoudelijke terrein van onderwijs aan het jonge kind als op het meer instrumentele vlak van onderzoeksmatig werken. Dit laatste gebeurt vanuit het kenniscentrum Spelend en onderzoekend leren.

Het lectoraat draagt zorg voor:

- regelmatige interne kennisdeling op het gebied van onderwijs aan het jonge kind ter versterking van de uitvoering van het onderwijs in de bachelor en Post-HBOtrajecten;
- begeleiding van docententeams die door middel van ontwerponderzoek hun eigen onderwijs in de bachelor verbeteren ten aanzien van jonge-kindonderwijs;
- professionalisering van docenten die praktijkonderzoek begeleiden in de minorfase;
- professionele ontwikkeling van kenniskringleden in de grote en kleine kenniskring.

3.5 Bijdrage aan de kennisontwikkeling binnen het onderzoeksdomein

Het onderzoek van het lectoraat Jonge kind is geworteld in dieperliggende theoretische vraagstukken over spelen, ontwikkelen en onderwijs. Een eerste thema daarbij is de rol van intersubjectiviteit tussen volwassene en kind, maar ook tussen kinderen onderling tijdens spel en interactie. Een tweede thema is de speltheorie van Bert van Oers (zie 2.1), dat door het lectoraat als kader wordt gehanteerd. Een vraag is hoe de drie parameters van spel in de onderwijspraktijk zichtbaar en met elkaar verbonden zijn. In deze speltheorie zijn de parameters *betrokkenheid* en *regels in het spel* redelijk uitgewerkt, maar dat is in mindere mate het geval voor de parameter *vrijheidsgraden* in spel. Een derde thema dat van belang is voor het lectoraat

is de relatie tussen subjectificatie en socialisatie, specifiek in de context van persoonlijke en gezamenlijke betekenisverlening aan spel en spelverhalen. Hierbij speelt het begrip intersubjectiviteit een belangrijke rol. Het lectoraatsonderzoek is sterk geworteld in de onderwijspraktijk en heeft verbetering van die praktijk als primair doel. Via nauwkeurige observaties en analyses van praktijksituaties kan dat onderzoek bijdragen aan bredere kennisontwikkeling rondom spelend leren. Kwalitatief onderzoek levert diepgaander inzicht en begrip op van processen en de rol van contextuele factoren daarin. Dit leidt tot kennis die generaliseerbaar is naar andere contexten. Op die manier levert het praktijkgerichte onderzoek input voor nader theoretisch onderzoek.

Het lectoraat draagt bij aan:

- verdere theoretische verkenning van het begrip intersubjectiviteit, de speltheorie van Van Oers en de relatie tussen subjectificatie en socialisatie;
- kennisontwikkeling rondom de praktijken van spelend leren.

Het lectoraat is aangesloten bij nationale en internationale wetenschappelijke ontwikkelingen, met name via kennisnetwerken en conferenties, zoals EECERA met de SIG Rethinking play, VELON en ATEE.

3.6 Het belang van het lectoraat Jonge kind voor de missie van Hogeschool iPabo

Met de oprichting van het kenniscentrum Spelend en onderzoekend leren heeft Hogeschool iPabo ingezet op versterking van het praktijkgericht onderzoek naar de doorgaande lijn van spelend naar onderzoekend leren. Dit vanuit de visie dat 'spelend en onderzoekend leren de verbinding vormt tussen enerzijds relevante praktijken, vraagstukken en inhouden uit de maatschappij en anderzijds vrijheid in denken en doen van kinderen. Daarin stelt de (toekomstige) leraar de eigenheid van het leren van kinderen in de wereld centraal'. (Onderzoeksprogrammering Kenniscentrum Spelend en Onderzoekend leren). Het lectoraat Jonge kind onderschrijft deze visie en vertrekt in haar onderzoek vanuit de idee dat jonge kinderen zowel de ontwikkeltaak hebben steeds meer te participeren in de maatschappij (socialisatie) als ook om zichzelf te kunnen ontwikkelen tot het unieke mens dat ze zijn, zowel gelijk aan andere mensen, als ook onderscheiden van anderen door ieders uniciteit.

Het lectoraat Jonge kind draagt bij aan de missie van het kenniscentrum Spelend en onderzoekend leren om de pedagogische en educatieve kwaliteit van spelend en onderzoekend leren te versterken in het (toekomstige) werkveld. Activiteiten richten zich op kennisontwikkeling over verbetering van kwaliteit van spel en onderwijs en educatie aan het jonge kind en, daaruit voortvloeiend, verbetering van opleiden van (aankomend) leraren en pedagogisch medewerkers.

Doordat het onderzoek naar spelend leren plaatsvindt in nauwe samenwerking met het werkveld en voornamelijk via ontwerponderzoek in professionele leergemeenschappen, draagt het lectoraat bij aan de realisatie van de gezamenlijke Kwaliteitsagenda primair onderwijs Noord-Holland van Hogeschool iPabo en partnerschoolbesturen (Bhoelan, et al., 2016). Het gaat daarbij onder meer om de professionalisering van leraren in professionele leergemeenschappen en het voorbereiden van leerlingen op de samenleving van de 21e eeuw.

Hoofdstuk 4

ONDERZOEKSLIJN EN WERKPLAN

4.1 Domeinen van het lectoraat

De overkoepelende onderzoeksvraag voor het lectoraat Jonge kind werd geformuleerd in hoofdstuk 3, als volgt:

Hoe kunnen professionals doelgericht leerprocessen ondersteunen in het spel, en daarbij de betrokkenheid en vrijheid van kinderen stimuleren?

Deze centrale vraag is gericht op verbetering van het directe handelen van de professional met de kinderen om zo de ontwikkeling van het kind in de context van spel beter te stimuleren. Het levert nieuwe inzichten en handelswijzen op voor de praktijk.

Een vraag die hiervan afgeleid is, richt zich op de ontwikkeling van de (aankomend) professionals. Hoe kunnen opleiders de (aankomend) professionals ondersteunen in hun professionalisering op het gebied van spelgeoriënteerd onderwijs aan het jonge kind? Daarvoor is inzicht nodig in hoe professionals zich nieuw handelen eigen maken en wat zij ervaren in die veranderprocessen. Verdieping in dit domein ondersteunt opleiders in de initiële en post-initiële opleiding om goede opleidingspraktijken te realiseren. Ontwerponderzoek en leren in een professionele leergemeenschap worden daarbij beschouwd als kansrijke vormen van professionalisering.

Een derde vraag is gericht op de ontwikkeling van de opleider: wat heeft de opleider nodig om leerprocessen van studenten en professionals te kunnen ondersteunen op het gebied van onderwijs aan het jonge kind? Binnen dit domein ligt de focus op de attitude, kennis en vaardigheden, die de opleider specifiek nodig heeft omtrent spelgeoriënteerd onderwijs aan jonge kinderen.

Een vierde domein van het lectoraat is kennisontwikkeling. Dit betreft enerzijds praktijkgerichte kennis die generaliseerbaar is naar verschillende contexten; anderzijds betreft het verdere aanscherping of uitwerking van theoretische concepten die van belang zijn in de beantwoording van de vragen van de andere domeinen.

4.2 Terugblik 2013-2017

In de aanloopfase en de eerste jaren van het lectoraat Jonge kind is er veel ondernomen om het belang van beter onderwijs aan het jonge kind in het veld onder de aandacht te brengen. De lector heeft een actieve rol gespeeld in het maatschappelijk discours, via de lectorale rede, publicaties, presentaties, workshops en videomateriaal, en heeft daarmee een bijdrage geleverd aan het 'op de kaart zetten' van het jonge kind en het belang van spel.

Daarnaast is er binnen Hogeschool iPabo een leerlijn jonge kind ontwikkeld door het onderwijs in de bachelorfase te versterken (BT2) en door de ontwikkeling van het uitstroomprofiel Jonge kind en VVE. Voor het beroepenveld is een post-HBO-traject ontwikkeld tot Jonge kind specialist, waarin veel nadruk ligt op een spelgeoriënteerde aanpak en praktijkgericht onderzoek. Ten slotte is een inhoudelijke bijdrage geleverd aan de verplichte basistraining voor pedagogisch medewerkers in de gemeente Amsterdam (Boland A. , 2015b).

In het onderzoek lag de inhoudelijke focus in de eerste jaren op het stimuleren van kindinitiatief en het begeleiden van rollenspel en de rollenspelontwikkeling. Dit kreeg vorm in het project Ruimte voor kindinitiatief (2013-2015), waarin een aantal kleinschalige ontwerponderzoeken zijn uitgevoerd op verschillende (voor)scholen die deelnamen aan een overkoepelende leergemeenschap. De resultaten hiervan zijn gepresenteerd binnen de overkoepelende leergemeenschap en op wetenschappelijke conferenties (Boland & Arbouw, 2014; Boland, Fagel, & Boschloo, 2015; Arbouw & Boland, 2016), of verschenen als publicatie voor het beroepenveld (Veldhuis, Arbouw, & Boland, 2015).

Van november 2014 tot april 2017 vond het onderzoek *Taal-in-spel* plaats, een door RAAK-SIA gesubsidieerd project dat in samenwerking met de Marnix Academie, De Activiteit en het Kohnstamm Instituut is uitgevoerd. Dit onderzoek heeft geleid tot tien kernelementen van de interactie van professionals met peuters en kleuters tijdens rollenspel, die het taaldenken en de kwaliteit van spel stimuleren. Via een website voor het werkveld en studenten wordt het werken met de tien kernelementen toegelicht, zowel via beeldmateriaal als via teksten (www.taal-in-spel.nl). *Taal-in-spel* kent een vervolg in twee richtingen: ten eerste wordt nog verder gewerkt aan kwalitatieve analyses van de processen die spelen tijdens de uitvoering van de richtlijnen. Hieruit volgen publicaties in vaktijdschriften en een wetenschappelijk artikel. Ten tweede zullen de gevonden richtlijnen en de website geïmplementeerd worden in het curriculum van de Bacheloropleiding.

In september 2015 vond een grote verandering plaats in de werkwijze van het lectoraat. Er ontstond een samenwerkingsverband met Brede basisschool El Kadisia: een basisschool op islamitische grondslag met

een inspannende voorschoollocatie van kinderopvangorganisatie Impuls. De populatie van de school kenmerkt zich door diversiteit in sociaal-economische, etnische, culturele en talige achtergrond. De school en voorschool zijn in transitie van programmagericht onderwijs naar spelgeoriënteerd onderwijs. Dagelijks brengt een groep peuters of kleuters bezoek aan het Speleon, het onderzoekslab voor het jonge kind op Hogeschool iPabo. Het onderzoek van de kenniskringleden is gekoppeld aan het Speleon. Samen met de professionals wordt via ontwerpgericht onderzoek gewerkt aan verbetering van de eigen praktijk. De dilemma's die professionals in dat proces van transitie ondervinden zijn belangrijk element in het onderzoek. Een eerste onderzoekstraject van februari 2016 tot april 2017 was gericht op hoe de professionals het initiatief en zelfsturing van kinderen bij de speelwerktyd konden ondersteunen. De opbrengst hiervan is een ontwerp van routines rondom de speelwerktyd, met name gericht op 'voortuitkijken' en specifieke dilemma's die zich daarin voordoen voor de professionals. Uit het project volgt een publicatie voor een vaktijdschrift. In september 2017 start een nieuw onderzoeksproject, waarin de aandacht uitgaat naar co-constructie van kennis in de context van thematische spelhoeken en beeldende activiteiten.

De onderzoekstrajecten hebben in de eerste plaats geleid tot bijdrage aan verbetering van de beroepspraktijk, zowel binnen het onderzoeksproces, als ook door de producten, presentaties en publicaties die voortkomen uit het onderzoek. Al tijdens de looptijd van het onderzoek is de opgedane kennis ingezet in de begeleiding van studenten en leerkrachten in de initiële en post-initiële opleiding. Op basis van de opgedane kennis in de verschillende onderzoeksprojecten, via de discussies in professionele netwerken en door de begeleiding van ontwerponderzoek door cursisten in de post-HBO-opleiding, is het mogelijk geworden om tot producten (*Taal-in-spel*, 2017) en publicaties te komen waarin concrete aanwijzingen voor handswijzen van de professional centraal staan (Damhuis, Van der Zalm, & Boland, 2016; Boland A. , 2017; Boland & De Waard, 2017).

In deze publicaties speelt de rol van het tot stand brengen van intersubjectiviteit door de volwassene met het kind een grote rol. Hiermee heeft de theoretische uiteenzetting in Boland (2015a) over intersubjectiviteit als onderlegger van ontwikkeling een praktische uitwerking gekregen. De drie parameters van spel (zie 2.1) hebben vooral gediend als theoretisch fundament voor het onderzoek. Ook heeft verdere verkenning plaatsgevonden van het begrip vrijheidsgraden: dat is met name uitgewerkt richting zelfsturing en creativiteit. Deze verkenning vraagt nog om vervolg.

4.3 Werkplan september 2017-januari 2022

Het kenniscentrum Spelen en onderzoekend leren heeft als doel de onderwijspraktijk te verbeteren via onderzoek en professionalisering. De precieze invulling van de activiteiten komt tot stand in samenspraak

met de praktijk, waardoor gedurende de looptijd plannen kunnen worden bijgesteld. Het lectoraat Jonge kind gaat in de tweede termijn verder op de ingeslagen weg: spelend leren staat centraal. Inhoudelijk zijn er enkele accentverschuivingen. De specifieke focus op de rollenspelontwikkeling wordt losgelaten: het blikveld wordt verbreed naar diverse vormen van spel, mits gekenmerkt door de drie parameters: hoge betrokkenheid, regels en vrijheidsgraden.

Structureler dan voorheen richt het lectoraat zich op een diverse populatie, verschillen in behoeften van kinderen in de groep en verbinding tussen kinderen onderling. Daarmee wordt ook een verdere verdieping mogelijk in voor het lectoraat leidende begrippen als socialisatie en subjectwording en gezamenlijke en persoonlijke betekenisverlening aan ervaringen in spel. Hieronder volgt een nadere uitwerking per domein. Daarnaast worden opbrengsten van het lectoraat aangegeven via indicatoren, zie bijlage 1. Het werkplan wordt onder andere uitgevoerd met medewerkers van de kenniskring. Zie bijlage 2 voor een beschrijving van de kenniskring en de taken van de lector. De financiële gang van zaken van het lectoraat wordt beschreven in bijlage 3.

Focus op beroepspraktijk

In de komende vier jaar blijft het lectoraatsonderzoek primair gericht op verbetering van de beroepspraktijk door het ontwerpen van nieuw pedagogisch-didactisch handelen van de professional dat de brede ontwikkeling van kinderen in de context van spel ondersteunt. Daarnaast is er aandacht in het onderzoek voor de professionalisering van leerkrachten en pedagogisch medewerkers. Hoe leren zij nieuwe handelingen toe te passen?

Het onderzoek wordt in de eerste plaats uitgevoerd in samenwerking met Brede school El Kadisia van Stichting El Amal en Impuls. Iedere peuter- en kleutergroep bezoekt een aantal weken per jaar dagelijks het Speleon. Specifieke onderzoeksvragen worden in samenspraak met de professionals geformuleerd en onderzocht in afgebakende projecten met bij voorkeur een relatief korte looptijd (ca. een tot anderhalf jaar). Kenniskringleden leveren een belangrijke bijdrage aan het onderzoek in het Speleon. Per project wordt gestreefd naar een publicatie in een vaktijdschrift voor professionals.

Vanaf september 2017 richt het onderzoek zich op de vraag hoe kinderen van elkaar kunnen leren wanneer zij betrokken worden bij de inrichting van thematische spelhoeken, via gesprek, gezamenlijke constructie van spelverhalen en beeldende activiteiten.

Het onderzoek wordt in de tweede plaats uitgevoerd binnen gesubsidieerde onderzoeksprojecten. Het lectoraat neemt initiatief tot nieuwe onderzoeksaanvragen die inhoudelijk gericht zijn op verbetering van leerkracht-kind interactie in de context van spel. Waar relevant zullen deze onderzoeksprojecten gericht zijn op superdiverse groepen. Het lectoraat is momenteel betrokken in drie subsidieaanvragen, waarvan

één samen met het lectoraat Rekenen-wiskunde.

Naast onderzoek draagt het lectoraat ook bij aan de beroepspraktijk via post-initieel aanbod. De post-HBO-opleiding tot Specialist Jonge kind wordt gecontinueerd en steeds op maat uitgevoerd. Een voorbeeld hiervan is het traject *Taal, spel en ouderbetrokkenheid* voor een samenwerkingsverband van kinderdagopvanginstellingen en basisscholen in Den Helder. Dit traject is ontwikkeld en wordt uitgevoerd in samenwerking met De Activiteit en de Marnix Academie (januari 2017 tot ca. juli 2018).

Tot slot blijft de lector een bijdrage leveren aan de maatschappelijke discussie: dit gebeurt in de vorm van presentaties, bijwonen van expertmeetings, lezingen, of externe opdrachten.

Focus op opleidingsonderwijs

Binnen de algehele curriculumvernieuwing van Hogeschool iPabo draagt het lectoraat Jonge kind bij aan de gezamenlijke ambitie om studenten meer regie te geven over hun eigen leertraject. Concreet werkt het lectoraat aan de volgende opbrengsten, waarin dit zichtbaar wordt:

- een vernieuwde doorgaande leerlijn jonge kind, gericht op spelend leren: het betreft met name onderwijs in BT4, minor 1, en in minor 3 en 4 in het uitstroomprofiel Spelend leren.
- ontwikkeling en hoogwaardige uitvoering van het uitstroomprofiel Spelend leren: spelend leren van het jonge kind en wat dat van een leerkracht vraagt blijft centraal staan. In de vernieuwing wordt steviger accent gelegd op de diversiteit van kinderen in de grote stad, op de samenwerking tussen voorschoolse voorzieningen en primair onderwijs en op de doorgaande lijn van spelgeoriënteerd onderwijs naar groep 3. Studenten krijgen keuzeruimte binnen het profiel.
- Een structurele inzet in de opleiding van het Speleon als rijke leeromgeving voor onderwijs aan het jonge kind.
- Het betrekken van studenten bij lectoraatsonderzoek.

De curriculumontwikkeling is een gezamenlijk proces van Hogeschool iPabo. Het lectoraat werkt hierin samen met mede-onderzoekers van het kenniscentrum Spelend en onderzoekend leren en met mede-ontwikkelaars en uitvoerders van aanbod in de leerlijn Jonge kind.

Focus op professionalisering van opleiders

De opleiders van Hogeschool iPabo zijn cruciaal voor een hoogwaardig curriculum op het gebied van onderwijs aan het jonge kind, zowel in de ontwikkeling als in de uitvoering. Het lectoraat Jonge kind draagt bij aan de professionalisering door het werken in een kenniskring, door docenten te betrekken bij onderzoeksprojecten, door gezamenlijke ontwikkeling en uitvoering van onderwijs, door bijdragen aan studiedagen en door geregelde gedachtewisseling met docenten. Waar nodig kan het lectoraat ondersteuning bieden bij gerichte scholing.

Focus op kennisontwikkeling

Binnen het domein van kennisontwikkeling blijven de theoretische concepten zoals uiteengezet in Boland (2015) leidend. De komende jaren zal met name dieper ingegaan worden op de vraag hoe socialisatie en subjectvorming zich tot elkaar verhouden, wat zichtbaar kan worden in persoonlijke en gezamenlijke betekenisverlening aan spel en spelverhalen en in co-constructie van nieuwe kennis. Hierin spelen begrippen als pluraliteit en uniciteit een belangrijke rol. Daarin is er geen specifieke focus meer op de relatie tussen professional en kind, zoals bij de verkenning en uitwerking van het concept intersubjectiviteit. De relatie tussen kinderen onderling wordt nu verder verkend, met name de manier waarop collectief denken en leren tot stand komt en de vraag hoe de professional de onderlinge verbinding tussen kinderen kan stimuleren. De verhouding tussen enerzijds regels in het spel en anderzijds vrijheidsgraden in het spel speelt hierin ook een belangrijke rol.

De verdere uitwerking van deze concepten is onder andere gekoppeld aan onderzoek in het Speleon, waarin gezamenlijke kennisconstructie en betekenisverlening een belangrijk element van onderzoek zal zijn.

4.4 Methodieken van onderzoek

Het onderzoek in het lectoraat Jonge kind is praktijkgericht onderzoek (Verschuren, 2012). Het draagt zowel bij aan kennisontwikkeling als aan de verbetering van bestaande praktijken, in dit geval de verbetering van de beroepspraktijk en de lerarenopleiding basisonderwijs. Het onderzoek binnen het lectoraat hanteert verschillende methodes van onderzoek, waaronder ontwerponderzoek en case study research.

In ontwerponderzoek wordt in cycli een ontwerp gemaakt dat een prototypische oplossing levert voor een educatief probleem (Van den Akker, Gravemeijer, McKenney, & Nieveen, 2006). Principes van ontwerponderzoek zijn bijvoorbeeld gebruikt in het lectoraat om tot een nieuwe werkwijze te komen in een voorschool met veel nauwelijks-Nederlands sprekende kinderen (Veldhuis, Arbouw, & Boland, 2015), en ontwerponderzoek is ook toegepast om richtlijnen op te kunnen stellen voor de interactie van professionals met kinderen in de context van rollenspel (www.taal-in-spel.nl). Ook in nieuwe subsidieaanvragen is ontwerponderzoek als methodiek ingezet.

Bij case study research zoals bijvoorbeeld beschreven door Yin (2009) wordt een persoon, groep of situatie in de tijd gevolgd. Hierbij kan gedacht worden aan het volgen van de voor- en vroegschool van de El Kadisia en de ontwikkeling van specifieke professionals of kinderen van deze school. Binnen het hierboven genoemde project Taal-in-spel was sprake van een multiple case-design.

4.5 Partners van het lectoraat

- **Schoolbesturen en welzijnsorganisaties**

Hogeschool iPabo heeft een sterke relatie met partnerbesturen in de regio Noord-Holland. Dit uit zich onder andere in de Kwaliteitsagenda (Bhoelan, et al., 2016) die samen met bestuurders is opgesteld en in het project Samen Professioneel Sterk. Het lectoraat Jonge kind is nauw betrokken bij Stichting Agora door een traject op maat van de Post-HBO opleiding Specialist Jonge kind, contacten met de PLG Jonge kind van Agora en de vorming van academische basisscholen. Ook is Agora partner in subsidieaanvragen voor nieuw onderzoek.

Het onderzoek in het Speleon verloopt in samenwerking met welzijnsorganisatie Impuls en Stichting El Amal, beide in Amsterdam.

In het RAAK-project Taal-in-spel waren vier schoolbesturen en vier welzijnsorganisaties betrokken in de regio Noord-Holland (Schagen en Amsterdam) en Utrecht. Een aantal van deze praktijkpartners is betrokken in nieuwe onderzoeksaanvragen, en recentelijk zijn daar ook heel nieuwe partners bij betrokken.

- **Hogescholen en universiteiten**

Met de Marnix Academie en het Kohnstamm Instituut is een eerder onderzoeksproject uitgevoerd en een nieuwe aanvraag ingediend. De lector voert regelmatig de dialoog met onderzoekers van de VU (Afdeling onderwijspedagogiek), Hogeschool Leiden en de Universiteit Utrecht. Ook is er meerjarige contact met de lector Early Childhood van Stenden Hogeschool en met onderzoekers van KH Leuven, België. Deze samenwerking heeft geleid tot indienen en toekenning van een aanvraag binnen het Erasmus+ KA2-programma met nog drie buitenlandse partners.

Binnen de context van Radiant groeien de contacten tussen onderzoekers van de betrokken pabo-opleidingen, met de bedoeling om tot samenwerking te komen in gezamenlijke onderzoeksprojecten.

Het kenniscentrum Spelend en onderzoekend leren heeft een nauwe samenwerking met De Activiteit, Landelijk centrum voor ontwikkelingsgericht onderwijs. Voor het lectoraat Jonge kind betreft dat meerdere Post-HBO-trajecten op maat op het gebied van spelend leren, bijdrage aan publicaties en gezamenlijk onderzoek in Taal-in-spel. Ook met Hogeschool Utrecht vindt samenwerking plaats in het Post-HBOaanbod voor het jonge kind.

De lector is als lid verbonden aan het Docentennetwerk Jonge kind voor pabodocenten en aan de Vereniging Jonge kind.

- **Instellingen en netwerken**

De lector werkt op verschillende momenten in kleinschalige projecten samen met het Nederlands Jeugd Instituut, de Gemeente Amsterdam en het ABC (onderwijscentrum in Amsterdam).

Op wetenschappelijk gebied is de lector verbonden aan het EECERA, de internationale vereniging van onderzoekers op het gebied van Early Childhood Education. De lector levert jaarlijks een bijdrage aan de conferentie en is actief lid van de special interest group Rethinking play. Ook participeert de lector in VELON en ATEE, de Nederlandse en Europese vereniging voor onderzoek naar het opleiden van leerkrachten. De lector neemt deel als wetenschappelijk informant vanuit Nederland aan cross-nationaal Europees onderzoek naar inclusief onderwijs voor jonge kinderen, een project van de European Agency. Ten slotte participeert het lectoraat in een internationaal onderzoeksproject, bestaande uit vijf partnerhogescholen, naar de versterking van gehechtheidsrelaties door begeleiding van spel.

Hoofdstuk 5

TOT SLOT

Het kenniscentrum Spelend en onderzoekend leren heeft als missie om via onderzoek, opleiding en deelname aan het maatschappelijk discours, bij te dragen aan versterking van de praktijk, zodat kinderen op school tot actief leren worden aangezet in motiverende en betekenisvolle contexten van spel en onderzoek. Deze missie sluit aan bij het actuele maatschappelijke debat en bij recent beleid voor onderwijs en de voorschoolse periode. Hierin wordt de noodzaak van een brede ontwikkeling van kinderen benadrukt; enerzijds omdat dat beter aansluit bij de behoeften van kinderen; anderzijds omdat die brede ontwikkeling een stevig fundament biedt voor een leven lang leren en een stabiele ontwikkeling tot volwassenen. Het lectoraat Jonge kind zet zich in voor de jongste kinderen in het onderwijs en de voorschoolse periode; kinderen van wie de hersenen zich in hoog tempo ontwikkelen en bij wie basale aspecten als zelfbewustzijn en zelfsturing nog stevig moeten groeien. De sterke samenwerking binnen het kenniscentrum van Hogeschool iPabo biedt het lectoraat Jonge kind een stevige basis voor haar werk: eraan bijdragen dat het spel van kinderen centraal wordt gesteld in het onderwijs aan jonge kinderen en dat professionals het spel kwaliteit kunnen geven, als doel op zich en als context waarbinnen het leren plaatsvindt.

BIJLAGEN

Bijlage 1

In tabel 1 worden concrete opbrengsten van het lectoraat Jonge kind weergegeven, gebaseerd op indicatoren van de BKO. De tabel is aangepast overgenomen uit de onderzoeksprogrammering van het kenniscentrum, 2016.

Tabel 1: indicatoren opbrengsten lectoraat Jonge Kind (zoals ook opgenomen in onderzoeksprogrammering kenniscentrum, 2016)

Producten Kenniscentrum Spelend en Onderzoekend Leren						
<i>NB Lijst gebaseerd op indicatoren BKO. Elk product wordt slechts eenmaal opgevoerd</i>						
	W-2014	W-2015	B-2016	B-2017	B-2018	B-2019
Beroepspraktijk en maatschappij						
Rationale: impact op de beroepspraktijk en bijdragen aan de innovatie in de beroepspraktijk.						
Aantallen worden in het jaarverslag inhoudelijk toegelicht.						
Lectoraat Jonge kind						
Publicaties	5	9	3	4	4	4
Lezingen*	4	3	9	6	6	6
Workshops	2	4	5	4	4	4
Onderwijs en professionalisering van medewerkers						
Rationale: impact op de beroepspraktijk en bijdrage aan innovatie in de beroepspraktijk						
Lectoraat Jonge kind						
Onderwijsmodules	3	3	0	1	1	1
Onderzoeksleerlijnen	0	1	1	1	1	1
Trainingen en scholingen	2	2	10	5	5	5
Kennisontwikkeling						
Rationale: impact op de kennisinfrastructuur en bijdragen aan kennisontwikkeling en kenniscirculatie						
Lectoraat Jonge kind						
Publicaties	0	2	1	2	2	2
Lezingen	1	2	2	2	2	3
Workshops en overige presentaties	3	1	1	1	1	1

Bijlage 2

De lector geeft leiding aan de leden van de kenniskring. Dit zijn twee interne leden van ieder 0,1 FTE. Daarnaast zal er een promovendus worden aangesteld. Ook is er sprake van een extern kenniskringlid bij Welzijnsorganisatie Impuls, gefinancierd door Impuls. De lector zorgt voor de begeleiding van het onderzoek en schrijft mee met publicaties. De kenniskring van het lectoraat Jonge kind komt drie keer per jaar bijeen en de lector zorgt voor een programma waarbij kennisdeling centraal staat. Daarnaast is er regelmatig overleg over lopend onderzoek. De taken van de lector staan hieronder opgesomd, uitgesplitst in strategieontwikkeling, programma- en projectontwikkeling, uitvoering programma kenniskring, leiding geven aan kenniskringen en netwerk en strategische positionering.

De taken van de lector zijn:

Resultaatgebied 1: strategieontwikkeling

Activiteiten:

- ontwikkelt de korte- en langetermijndoelstellingen van de kenniskring en adviseert het College van Bestuur daarover;
- draagt zorg voor een visie en programmaontwikkeling voor de kenniskring;
- draagt zorg voor een meerjarenplanning en -begroting.

Resultaatgebied 2: programma- en projectontwikkeling onderzoek en onderwijs

Activiteiten:

- ontwikkelt de korte- en langetermijnplanning van onderzoeks- en onderwijsprogrammering voor de kenniskring;
- zet projecten op en vult deze in (resultaatformulering, capaciteit, kwaliteit, tijd en middelen);
- verwerft opdrachtgevers, sponsors en subsidieverstrekkingen voor uit te voeren programmaonderdelen c.q. af te nemen resultaten.

Resultaatgebied 3: uitvoering programma kenniskring

Activiteiten:

- stuurt het programma en de daaronder vallende projecten aan;
- stuurt deelnemers van de kenniskring aan, dan wel zoekt deelnemers voor de kenniskring en faciliteert de uitvoering onder andere door coaching;
- stelt doelen en ondersteunt deze met methoden en technieken;
- bewaakt de planning, voortgang en de kwaliteit van de inbreng van de diverse medewerkers;
- draagt zorg voor de evaluatie en bijstelling van het activiteitenprogramma;

- draagt zorg voor regelmatige voortgangsrapportages aan het College van Bestuur en stakeholders en legt verantwoording af over de behaalde resultaten.

Resultaatgebied 4: netwerkontwikkeling en strategische positionering

Activiteiten:

- creëert en onderhoudt netwerken met andere autoriteiten op het kennisgebied en stakeholders (opdrachtgevers, branches, bedrijven, instellingen en overheden) in nationaal en internationaal verband;
- vertegenwoordigt de kenniskring bij het verwerven van opdrachten, zorgt voor het beschikbaar komen van financiële middelen en vertegenwoordigt de kenniskring in de media en op congressen door middel van presentaties en publicaties.

Resultaatgebied 5: leidinggeven aan de kenniskring

Activiteiten:

- geeft functioneel leiding (onder andere door coaching en supervisie) aan docenten van alle functieniveaus en aan ondersteunende medewerkers bij het aansturen van opleidingen, sectoren, et cetera;
- is verantwoordelijk voor de personele zorg, het personeelsbeheer, de werving en selectie van personeel binnen de kenniskring;
- bewaakt en bevordert de identiteit/cultuur van de kenniskring;
- behartigt de belangen van de kenniskring.

Bijlage 3: De financiën van het lectoraat

Het lectoraat zal gefinancierd worden vanuit eigen middelen en extern verworven middelen (gesubsidieerde projecten). De ondersteuning voor de periode 2018-2022 is in k€ per jaar weergegeven.

Financiering bij handhaving bestaand lectoraat

Jaar	2018	2019	2020	2021	totaal
Bedrag	k€ 30	k€ 15	k€ 5	k€ 0	k€ 50

GECITEERDE WERKEN

- Arbouw, A., & Boland, A. (2016). *Samen meer kennis en kunde: een PLG werkt aan woordenschatgroei bij kleuters in het SBO*. Presentatie op VELOV, Brussel.
- Bhoelan, M., Bredée, T., Gaemers, J., Groot, A., Herrings, S., Konst, S., & Wiechers, H. (2016). *Kwaliteitsagenda 2016-2010 Noord-Holland voor het primair onderwijs*. Opgesteld door Agora, Amos, El Amal, Flore, Sarkon en Tabijn met Hogeschool iPabo.
- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Bodrova, E. (2008). Make-believe play versus academic skills: a Vygotskian approach to today's dilemma of early childhood education. *European early childhood education research journal*, 16(3), 357-369.
- Bodrova, E., & Leong, D. (2007). *Tools of the Mind: The Vygotskian approach to early childhood education. 2nd ed.* Upper Saddle River, NJ: Pearson Education/Merrill.
- Boland, A. (2013). *Werkplan lectoraat Jonge kind*. Hogeschool iPabo- intern document.
- Boland, A. (2015a). *Onderwijs aan jonge kinderen: intersubjectiviteit als onderlegger voor ontwikkeling. Lectorale rede, Hogeschool iPabo*. Hoofddorp: Drukkerij Groen.
- Boland, A. (2015b). Opbrengstgericht werken. Op zoek naar balans. In *Basistraining Voor- en vroegschoolse educatie*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Boland, A. (2017). *Betrokkenheid als kompas. Scaffolding in Kaleidoscoop*. Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut.
- Boland, A., & Arbouw, A. (2014). *Teachers' concepts on scaffolding make-believe play*. Presentatie op EECERA, Kreta.
- Boland, A., & De Waard, H. (2017). Spelverhalen in de groep. In M. Dobber, & B. Van Oers, *Spelen en leren op school*.
- Boland, A., Fagel, E., & Boschloo, A. (2015). *The state of play in the Netherlands – the influence of materials on toddlers' play*. Presentatie op EECERA, Barcelona.
- Bosch, W., & Boomsma, C. (2013). *Onderwijs aan het jonge kind...een vak apart*. Baarn: HBUitgevers.
- Brouwers, H. (2010). *Kiezen voor het jonge kind*. Bussum: Coutinho.
- Bussemaker, J., & Dekker, S. (2017, 17 maart 2017). *Kamerbrief over de veldconsultatie behoeftetepeiling jonge kind specialisatie op de Pabo*.
- Damhuis, R., Van der Zalm, E., & Boland, A. (2016). Taalengesprekken tijdens spel. *HJK*, 44(4), 17-19.
- Dekker, S. (2016, 4 april). Kamerbrief over het onderwijs aan kleuters. Geraadpleegd op <https://www.rijksoverheid.nl/regering/inhoud/bewindspersonen/sander-dekker/documenten/kamerstukken/2016/04/04/kamerbrief-over-het-onderwijs-aan-kleuters>.
- Driessen, G., Leest, B., Mulder, L., Paas, T., & Verrijt, T. (2014). *Zittenblijven in het Nederlandse basisonderwijs: een probleem?* Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Edwards, C., Gandini, L., & Forman, G. (1995). *The hundred languages of children. The Reggio Emilia approach to early childhood education*. Norwood: Ablex.
- El'konin, D. (2005). The psychology of play. *Journal of Russian and East European psychology*, 43(1).
- Goorhuis-Brouwer, S. (2012). *Goorhuis-Brouwer, S. (2012). Wat, Waarom, Hoe, Wanneer. Opbrengstgerichte of pedagogisch-didactische aandacht voor het jonge kind*. Lectorale rede, Stenden Hogeschool.
- Heckman, J. J. (2007). The economics, technology and neuroscience of human capability formation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(33), 13250-13255.
- Heckman, J. J., & Masterov, D. (2007). The productivity argument for investing in young children. *NBER Working paper 13016*.
- Hogeschool iPabo. (2016a). *Onderzoeksprogrammering 2016-2020*. Kenniscentrum Spelend en onderzoekend leren. Amsterdam/Alkmaar: Hogeschool iPabo.
- Hogeschool iPabo. (2016b). *Associate degreeprogramma Pedagogisch educatief medewerker*. Amsterdam / Alkmaar.

- Hoogeveen, K., & Studulski, F. (2013). *Georganiseerd afkijken 2. De ontwikkeling van de specialisatie 'het jonge kind' op de pabo*. Utrecht: Sardes.
- Karpov, Y. (2005). *The neo-Vygotskian approach to child development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leong, D., & Bodrova, E. (2012). Assessing and Scaffolding Make-Believe Play. *Young Children*, 2012(1), 28-34.
- Leseman, P., & Veen, A. (2016). *Ontwikkeling van kinderen en relatie met kwaliteit van voorschoolse instellingen. Resultaten uit het pre-COOL cohortonderzoek*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Marcon, R. (2002). Moving up the grades, relationship between preschool model and later school success. *Early childhood research and practice*, 4(1).
- Ministerie van OCW, & PO-Raad. (2016). *Doorstroom van kleuters*. Den Haag: Xerox OBT.
- OECD. (2012). *Starting strong III: A quality toolbox for early childhood education and care*. . OECD Publishing.
- Onderwijsraad. (2002). *Spelonderwijs, kindercentrum en basisschool hand in hand*. Den Haag : Onderwijsraad.
- Onderwijsraad. (2008). *Ambities voor het jonge kind en voor de basisschool*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad. (2010). *Naar een nieuwe kleuterperiode in de basisschool*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad. (2015). *Een goede start voor het jonge kind*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad. (2016). *De volle breedte van onderwijskwaliteit*. Den Haag: Onderwijsraad.
- PlatformOnderwijs2032. (2016). *Ons Onderwijs2032*. Eindadvies. Den Haag: PlatformOnderwijs2032.
- Schweinhart, L., & Weikart, D. (1997). *Lasting differences: the High/Scope Preschool curriculum comparison study through age 23. (Monographs of the High/Scope Educational Research Foundation)*. Ypsilanti, MI: High/Scope Press.
- Schweinhart, L., Montie, J., Xiang, Z., & Barnett, W. (2005). *Lifetime Effects: The High/Scope Perry Preschool Study Through Age 40. (Monographs of the HighScope Educational Research Foundation, 14)*. Ypsilanti, MI: High/Scope Press .
- Studulski, F. (2012). *Georganiseerd afkijken 1. De ontwikkeling van de specialisatie 'het jonge kind' op de pabo*. Utrecht: Sardes.
- Studulski, F. (2014). *Georganiseerd afkijken, deel 3. De ontwikkeling van de specialisatie 'Het jonge kind' op de pabo*. Utrecht: Sardes.
- Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2004). *The Effective Provision of Pre-School Education (EPPE) Project: Technical Paper 12 - The final report*. London: DfES / Institute of Education, University of London.
- Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2008). *Effective pre-school and primary education 3-11. Project (EPPE 3-11). Final report from the primary phase: Pre-school, school and family influences on children's development during key stage 2 (7-11)*. London, United Kingdom: Department for Children Schools and Families.
- Taal-in-spel. (2017). Opgehaald van <https://www.taal-in-spel.nl>
- Van den Akker, J., Gravemeijer, K., McKenney, S., & Nieveen, N. (Red.). (2006). *Educational design research*. London: Routledge.
- Van der Aalsvoort, D. (2009). *Spel en spelen op de HU. Lectorale rede*. Utrecht: Grafisch bedrijf Tuijtel.
- Van Oers, B. (2005). *Carnaval in de kennisfabriek. De positie van het spel in Ontwikkelingsgericht Onderwijs*. . Oratie Vrije Universiteit Amsterdam, leerstoel Cultuurhistorische Onderwijspedagogiek.
- Van Oers, B. (2009). Developmental education: improving participation in cultural practices. In M. Flear, M. Hedegaard, & J. Tudge, *Childhood studies and the impact of globalization: Policies and Practices at global and local levels- World Yearbook of Education 2009* (pp. 293-317). New York: Routledge.
- Van Oers, B. (2011). Doelgericht en betekenisvol leren: over de waarde van spel in de strijd tegen de verschooling. In R. Klarus, & W. Wardekker, *Wat is goed onderwijs? Bijdragen uit de pedagogiek* (pp. 55-72). Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Van Oers, B. (2013). Is it play? Towards a reconceptualisation of role play from an activity theory perspective. *European early childhood education research journal*, 21(2), 185-198.
- Veldhuis, D., Arbouw, A., & Boland, A. (2015). Taalstimulering op een VVE-locatie. Van kring naar spel. *HJK*, 43(4), 10-13.
- Verschuren, P. J. (2012). Praktijkgericht onderzoek door hbo-instellingen; diversiteit, wetenschappelijkheid en complexiteit. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, 30(2), 93-110.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society*. Cambridge: Harvard University Press.
- Yin, R. (2009). *Case study research: design and methods. Fourth edition*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

COLOFON

Auteur

dr. Annerieke Boland

Fotografie

Robert Stieltjes, Fred van Diem

Opmaak

De Praktijk, Hoorn

Druk

Drukwerkdeal

Datum

november 2017

Dit is een uitgave van Hogeschool iPabo. Aan de inhoud van deze brochure kunnen geen rechten worden ontleend.

CONTACT

Adressen

Hogeschool iPabo Amsterdam
Jan Tooropstraat 136
1061 AD Amsterdam

Hogeschool iPabo Alkmaar
Gabriël Metsulaan 34
1816 EP Alkmaar

T 020-6137079

W www.ipabo.nl

www.kenniscentrum.ipabo.nl

E info@ipabo.nl

Hogeschool
iPabo
centrum voor primair onderwijs

November 2017

SpeleOn
onderdeel van Hogeschool iPabo

Expl^oreon